

4. Сцяцко П.У. Беларускае народнае словаўтварэнне: Афiксальныя назоўнікі. Мiнск: Навука i тэхніка, 1977. 320 с.

5. Хацкевіч В.Б. Суфiксальнае словаўтварэнне назоўнікаў, якія абазначаюць асобу мужчынскага полу ў сучаснай беларускай мове // Даследаванні па беларускай i рускай мовах. Мiнск: Бел. дзярж. ун-т, 1958. С. 175–193.

А.В. Губкіна

ПЫТАННЕ АБ ПРЫЧЫНАХ І СПАСАБАХ СЕМАНТЫЧНЫХ ЗМЕН У ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Са станаўленнем параўнальна-гістарычнага мовазнаўства мова пачала разглядацца як жывая з’ява, што няспынна развіваецца і змяняецца. Гэта спрыяла вылучэнню двух аспектаў пры разглядзе асобных моўных з’яў і аналізе мовы ў цэлым: сінхранічнага і дыяхранічнага. У межах сінхранічнага аналізу стан мовы ўвогуле і значэнне моўнай адзінкі ў прыватнасці разглядаюцца ў пэўны гістарычны момант. Але каб аналіз быў усебаковым і глыбокім, нельга абысціся без дыяхранічнага разгляду мовы, у межах якога галоўную цікавасць уяўляюць часавыя змены, што адбываліся ў мове. У сувязі з гэтым адным з галоўных пытанняў семантычнага аналізу лексікі ў дыяхранічным аспекце “з’яўляецца пытанне аб прычынах семантычных змен” [4, с. 10].

З-за супярэчлівасці і зменлівасці характару мовы, абумоўленага зрухамі ў рэальнай рэчаіснасці і ў яе пазнанні, у свядомасці носьбітаў мовы, пытанне аб прычынах моўных змен застаецца складаным і вырашаецца неадназначна. Вылучэннем і класіфікацыяй прычын семантычных змен займаліся многія навукоўцы, напрыклад, У.У. Лявіцкі, І.А. Сцярнін, В.К. Харчанка, Д.М. Шмялёў і іншыя. У працы Д.М. Шмялёва “Очерки по семасиологии русского языка” адзначаюцца меркаванні некаторых навукоўцаў па гэтай праблеме [4, с. 12–19]. У прыватнасці, Д.М. Шмялёў адзначаў, што А.Мее ў артыкуле “Як словы змяняюць сэнс” вылучыў тры групы прычын: лінгвістычныя (напрыклад, набыццё словамі адмоўнага значэння ў выніку ўжывання іх у адмоўных сказах), гістарычныя (прадмет змяняецца, а слова застаецца нязменным, напрыклад, *яро*) і сацыяльныя (напрыклад, розныя значэнні слова *операцыя* для прадстаўнікоў розных прафесій). С.Ульман лічыў неабходным дадаць да памянёнай класіфікацыі псіхалагічныя прычыны (табу, эўфемізмы, сінестэзія). На думку К.Балдзінгера, трэба вылучыць

яшчэ адзін тып прычын – фізіялагічныя, куды і адносіць сінестэзію – з’яву ўспрымання, калі пры ўздзеянні на адзін орган пачуццяў адначасова ўзнікаюць адчуванні, звязаныя з іншымі органамі пачуццяў (напрыклад, “каляровае” ўспрымання гукаў). У іншым накірунку разглядаў праблему прычын семантычных змен Г.Шпербер. Рухавік змен ён бачыў у эмацыянальнай афарбоўцы слова. На думку У.У. Лявіцкага, недахопам канцэпцыі Г.Шпербера з’яўляецца перабольшванне ролі “афекта” ў змене семантыкі слова. У той жа час У.У. Лявіцкі лічыць, што сучасная семасіялогія, не пагаджаючыся з меркаваннем Г.Шпербера, “не надае належнага значэння эмацыянальна-экспрэсіўным кампанентам” [1, с. 7].

Прыняўшы пад увагу існуючыя меркаванні, Д.М. Шмялёў вызначыў наступныя найбольш агульныя пазамоўныя прычыны лексіка-семантычных змен:

1) змены ў рэальнай рэчаіснасці, г. зн. з’яўленне, знікненне, змяненне прадметаў і з’яў;

2) змены ў складзе носьбітаў мовы.

Асобна вылучыўшы моўныя фактары семантычных зрухаў, Д.М. Шмялёў разам з тым падкрэслівае вельмі адносны характар такога падзелу, паколькі моўныя і пазамоўныя прычыны не існуюць у “чыстым” выглядзе, яны заўсёды ўзаемазвязаныя [4, с. 55].

Больш дэталізаваная класіфікацыя прычын моўных змен прапанаваў Б.А. Плотнікаў. Да знешніх прычын ён адносіць змены ў сацыяльна-эканамічным жыцці грамадства, міграцыя носьбітаў мовы ў прасторы і часе, кантактаванне моў і пад. У адрозненне ад згаданых прычын, якія ўздзейнічаюць на мову стыхійна, без свядомага ўдзелу чалавека, навуковец вылучыў і групу знешніх прычын, якія “свядома ствараюць як асобныя людзі, так і грамадства ў цэлым”. Гэта і з’яўленне пісьменства, і ўзнікненне літаратурных нормаў, і складанне тэрмінасістэм для розных галін навукі і г. д. Пастаяннымі ўнутранымі прычынамі моўных змен, якія дапаўняюць і ўзаемадзейнічаюць са знешнімі, з’яўляюцца ўнутрымоўныя антыноміі. Сярод моўных антыномій вылучаюцца наступныя: наяўных моўных сродкаў і патрэбы выразіць новую думку, прамоўцы і слухача, формы і зместу, нормы і ўжывання, кода і тэксту, пісьмовай і вуснай мовы і некаторыя іншыя [2, с. 269–273].

Пад уплывам вышэйзгаданых прычын лексічныя значэнні змяняюцца рознымі спосабамі. У лінгвістычнай літаратуры вядома некалькі несупярэчлівых адна адной класіфікацый семантычных змен, якія апісваюцца, напрыклад, у кнізе Д.М. Шмялёва “Очерки по

семасиологии русского языка” [4, с. 13–19]. Тут разглядаюцца класіфікацыі Г.Пауля, Г.Стэрна, С.Ульмана. Пытанне відаў семантычных змен закранаецца ў артыкуле В.К. Харчанкі і І.А. Сцерніна “К проблеме развития лексических значений слова” [3, с. 10]. Праблема відаў семантычных змен не засталася па-за ўвагай беларускіх мовазнаўцаў. Б.А. Плотнікаў, напрыклад, называў наступныя віды семантычных змен: звужэнне лексічнага значэння, пашырэнне лексічнага значэння, метафара, метанімія, гіпербала, літота, сінекдаха [2, с. 278].

Такім чынам, на думку лінгвістаў, семантычныя змены могуць адбывацца па ўнутрымоўных (лінгвістычных) і пазамоўных (сацыяльна-гістарычных) прычынах. Больш дробныя і разгалінаваныя класіфікацыі атрымліваюцца ў выніку дыферэнцыяцыі прычын у межах названых груп. Што да відаў семантычных змен, то іх класіфікацыя рознымі даследчыкамі не мае прынцыповых разыходжанняў. Найбольш часта называюцца звужэнне лексічнага значэння, пашырэнне лексічнага значэння, а таксама страта аднаго значэння і набыццё новага.

Літаратура

1. Левицкий В.В. О причинах семантических изменений // Семантические процессы в системе языка: Межвуз. сб. науч. тр. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. С. 3–9.
2. Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства: Вуч. дапам. Мінск: Універсітэцкае, 1994. 350 с.
3. Харченко В.К., Стернин И.А. К проблеме развития лексических значений слова // Семантические процессы в системе языка. Межвуз. сб. науч. тр. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1984. С. 9–18.
4. Шмелёв Д.Н. Очерки по семасиологии русского языка. М.: Просвещение, 1964. 244 с.

А.В. Доўгаль

СТРУКТУРА ЭМАТЫЎНЫХ ВЫКАЗВАННЯЎ

Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці як моўны факт рэпрэзентуецца ў маўленні праз комплекс рознаўзроўневых адзінак: інтанацыйных, лексічных, словаўтваральных, сінтаксічных, інтэгральнымі прыметамі для якіх з’яўляюцца агульная семантыка – ‘эмоцыя’ і агульная функцыя – ‘выражэнне эмоцыі’.